

ВНУТРІШНІЙ СВІТ «ЕКЗОТИЧНОЇ ПРОЗИ» В. С. МОЕМА: СПРОБА РЕКОНСТРУКЦІЇ

У статті здійснюється спроба реконструювати внутрішній світ екзотичної прози В. С. Моєма за методом Д. Ліхачова. Основна увага приділена таким компонентам, як хронотоп, концепція і типологія персонажів, подія, сюжет. Доведено вагомий вплив імперської ідеології на світогляд письменника і на формування внутрішнього світу його творів.

Ключові слова: внутрішній світ, хронотоп, персонаж.

В статье предпринимается попытка реконструировать внутренний мир экзотической прозы У. С. Моэма по методу Д. Лихачева. Основное внимание уделяется таким компонентам, как хронотоп, концепция и типология персонажей, событие, сюжет. Доказано весомое влияние имперской идеологии на мировоззрение писателя и на формирование внутреннего мира его произведений.

Ключевые слова: внутренний мир, хронотоп, персонажи, сюжет.

The article deals with the reconstructing the inner world of W.S. Maugham's exotic fiction by D. Likhachov's method. Main attention is paid to such components as chronotop, conception and typology of characters, event, plot. Great influence of the imperial ideology upon the writer's outlook and upon the forming of the inner world of his works has been proved.

Key words: inner world, chronotop, characters, plot.

Творчість В. С. Моєма (1874-1965) в останні десятиліття зазнала суттєвих переоцінок, ставши об'єктом різноманітних літературних підходів. Тому нині існує необхідність по-новому поглянути на творчість англійського письменника, відмовившись від застарілих висновків радянських літературознавців, залучаючи до аналізу новітні методології та формуючи синтетичну картину художнього світу В. С. Моєма. Першим етапом на цьому шляху є реконструкція внутрішнього світу його прози, що передбачає дослідження художнього мислення митця та виявлення залежності між своєрідністю світобачення і внутрішнім світом його творів, виражально-зображальною технікою.

Поняття «внутрішній світ художнього твору», як відомо, ввів у науковий обіг Д. Ліхачов, ствердивши в однойменній статті 1967 [1], що у творі словесного мистецтва існує внутрішній світ, створений за власними законами, відмінними від законів реального світу. Він довів, що внутрішній світ твору є певною художньою цілісністю, системою. У згаданій статті він приділив увагу, передусім, взаємозв'язку опору середовища та простору й часу: ступінь першого певною мірою визначає особливості часую й простору, сюжету, принципів характеротворення. У працях Д. Ліхачова та Ю. Лотмана сформувалася методика реконструкції внутрішнього світу, що визнає хронотоп формою його існування, головним чинником структуротворення. Цьому сприяють особливі функції, що виконує простір у художньому світі: він є принципом організації предметів та персонажів, а також засобом вираження непросторових відношень (свій-чужий, цінний-нецінний).

Тому просторова організація художнього світу (горизонтальна чи вертикальна), розташування предмета в художньому просторі є естетично значимою.

Навіть побіжний огляд творів В. С. Моєма 10-20-х років ХХ століття виявляє таку специфіку їх хронотопу як протистояння заходу та сходу, що стає організаційними центрами основних сюжетних подій творів. Таким чином, є підстави говорити, що творчість В. С. Моєма розвивалася в контексті західного орієнталізму. Бінарна опозиція Свого-Чужого визначає зав'язку і розв'язку сюжетних вузлів, і цій специфіці належить основне сюжетотвірне значення. Західний світ представлено Британією, Європою та США, а Схід (у цьому випадку йдеться не про географічне поняття, а про постколоніальне) – Полінезією, Малайзією та Китаєм. Західний хронотоп яскраво репрезентує Британія, зображення якої певною мірою позначене критикою вікторіанства. Час Заходу у художньому світі письменника переважно «порожній», а тому часто стискається – роки минають у кількох реченнях чи кількох сторінок, на противагу вагомому протіканню часу в колоніях. Характерним локусом стає вітальня, яка для деяких героїв письменника стає символом батьківщини, проте вона не розширюється до хронотопу дому, який мало характерний для художнього світу В. С. Моєма. Локус вітальні є осередком псевдожиття, де минають нудні прийоми. В цілому Британія у художньому світі В. С. Моєма стає втіленням того імперіалістичного, західного консолідуючого бачення, яке Едвард Саїд порівнює із мопассанівською насолодою ланчем на Ейфелевій вежі – єдиного місця, звідки

вона не муляє око. Тобто, в центрі усіх просторових, сюжетних та конфліктних сфер перебуває Британія, навіть якщо її присутність у якомусь із текстів є невидимою і не згаданою.

Орієнтальний хронотоп реалізується у трьох різновидах. Центральним з них є кроскультурний (частина оповідань з «The Trembling of a Leaf» та «The Casuarina Tree»), де співіснування і взаємодія різних культур викликає конфлікт ідентичності, а на периферії перебувають ідилічний (деякі оповідання збірки «The Trembling of a Leaf» та «The Moon and Sixpence») та екзотичний («The Painted Veil» та «On a Chinese Screen») хронотопи. Ідилічний хронотоп представлений Полінезійськими островами, де немає лінійного руху часу, а повнота буття пов'язується із насолодою кожним днем, що спричиняє увагу до побутових справ. На таке бачення Полінезійських островів вплинула міфологія масової свідомості тогочасного європейського суспільства. Кроскультурний хронотоп вирізняється як часопросторовою своєрідністю, так і характером конфлікту і характеризується контамінацією британського та острівного, що веде до проявлення амбівалентності колоніального дискурсу. Цей хронотоп актуалізує роз'єднаність ідентичності героїв та місця їх проживання, а тому питання збереження ідентичності та лояльності особливо загострюються. Екзотичний хронотоп підкреслено протиставляє чуже своєму, нівелюючи можливість їх перетину чи взаємодії. Важливими координатами простору стає дивовижна, своєрідна предметність. Однак захоплення нею пов'язане лише як з минулим, а теперішнє Сходу оцінюється вкрай негативно, проте у цьому хронотопі найгостріше звучить критика британців, культуртрегерська роль яких нівелюється.

Р. А. Кордел називає В. С. Моєма найбільш подорожувачим письменником в історії друкованого слова [3, с. 44], прагнення подорожей варто пов'язувати із внутрішньою потребою відновлення та набуття іншого «я», як зазначає Глен Гупер, «можливо, думка про те, що інше місце породжує інше «я» – саме те, у що вірив Моєма, принаймні ідея, що ця зміна не завжди проходить легко, добре розроблена у багатьох творах» [4]. Закономірно, що подорож втілюється у хронотоп дороги, який є важливим для збірок «The Trembling of a Leaf», «On a Chinese Screen» та роману «The Painted Veil». Хронотоп дороги – в основі способу циклізації цих збірок, що формує системність, метатекст та єдність сюжету і системних елементів. При цьому шлях до островів реалізує міфологему дороги до сакрального центру, а дорога Китаєм у збірці нарисів – від центру. Якщо у збірках хронотоп дороги – імпліцитний і формує метатекстову єдність, то у романі «The Painted Veil» він є осердям сюжету: актуалізуючи мотиви зустрічі, набуття, втрати. Подорож головної героїні ілюструє ілюзійність думки, що мандрівка може забезпечити втечу від усього, адже наприкінці подорожі завжди знаходиш себе. Таким чином, хронотоп дороги символізує дорогу до самого себе, шлях вдосконалення й виховання, він стає певною шкалою внутрішньої еволюції героя. У зв'язку з цим можна ствердити, що у художньому світі В. С. Моєма хронотоп дороги функціонує не як засіб показати широкий простір

упродовж тривалого часу, а як засіб трансформації людини або оточення. А це, в свою чергу, дозволяє зробити висновок, що в центрі художніх інтересів В. С. Моєма перебували не широкі панорами суспільства, а людські кризи.

Специфіка хронотопу впливає і на своєрідність моделі персонажа у художній прозі В. С. Моєма. В ідилічному хронотопі найчастіше існують герої ідилічного надтипу: Едвард Бернард, капітан Брюно, Нейлсон. Ці персонажі не беруть участі у жодній боротьбі за успіх, їхня головна цінність – перебування в реальності, вільній від удач та поразок, зберігаючи душу: «I shall have created something. The years will pass insensibly, and when I am an old man I hope that I shall be able to look back on a happy, simple, peaceful life. In my small way I too shall have lived in beauty. Do you think it is so little to have enjoyed contentment? We know that it will profit a man little if he gain the whole world and lose his soul. I think I have won mine...» [5, с. 48]. У кроскультурному та екзотичному хронотопі часто присутні персонажі з авантюрно ціннісною орієнтацією, якими переважно є західні колонізатори. Негативний надтип також присутній у цих хронотопах, переважно втілюючись у образи людей із гіпертрофованим уявленням про власну винятковість (Купер, Ворбертон, Девідсон). Однак значно частіше – у хронотопі західному, у житті героїв якого немає ідеалів, орієнтирів, гідних людини, вони підвладні безжиттєвій рутині, стереотипам середовища і повністю підпорядковані власним егоїстичним спонукам. Оскільки герой є для автора засобом виразити власний спосіб бачення світу, а домінантою Моємового способу був драматизм, його персонажі втілюють авторове переконавання, що людина є не тим, ким вона хоче бути, а тим, ким вона не може не бути. Ймовірно, це переконавання виникло як наслідок життєвої колізії самого письменника: його затаєного конфлікту із гомофобним західним світом. У структурі персонажа переважають візуалізуючі компоненти: портрет, ступінь неординарності якого відбиває глибину внутрішнього світу, поведінка та дії. Завдяки цим компонентам письменник відтворює психологічні процеси (окрім «The Painted Veil»), тому варто говорити про неявний «підтекстовий» психологізм, коли імпульси і почуття героїв лише вгадуються.

Важливою специфікою зображення людини у художньому світі В. С. Моєма є расове питання. У бінарній опозиції, на якій ґрунтувалися стосунки між Заходом і Сходом, європейці перебувають у вищій категорії, вони цивілізовані, передові, сучасні, хоробрі, раціональні та розумні, у той час як тубільці переважно характеризуються як кровожерливі, дурні, покірні звичаям, ірраціональні, ледачі тощо. Відповідно, керувати, втручатися, домінувати й контролювати Схід вважалося найприроднішою справою для європейця. Навіть у тих творах, де звучить думка про позитивні тубільного способу життя («The Fall of Edvard Bernard», «The Moon and Sixpence» – хронотоп яких ідилічний), ідеться про європейців, а не тубільців. Європейських колоністів у творах В. С. Моєма можна типізувати: перший тип складають герої ідилічного хронотопу, що надають перевагу вільному життю Сходу перед комфортом Заходу;

другий – втілення колонізації: адміністратори та місіонери, сутність їхнього життя на Сході – влада, якою вони користуються безроздільно; третій: британці, народжені в колоніях, образи яких поповнюють галерею безгрунтарства; четвертий – ностальгуючий. Попри різноманітність образів представників західного світу більшість їх об'єднує неприйнятне поводження з тубільцями. Нині так звана деградація білих (мається на увазі їхнє переймання східного способу життя), на яку часто звертали увагу критики ХХ століття, виглядає досить сумнівною. Все ж не можна не звернути увагу на зміщення позиції європейців у сюжеті: вони зображаються без героїчного флеру. Таким чином, текст виявляє провал колонізаційної політики, ставить під сумнів вищість білих.

Тубільці у творах В. С. Моема також ієрархізуються, що можна відстежити, аналізуючи їх професійну зайнятість. Національна психологія представлена узагальненими стереотипами: полінезійці неспішні й ледарюваті, малайці – слухняні, однак запальні й мстиві, китайці – хитрі. Тубільці представлені у творах В. С. Моема переважно у масі, а якщо й окремішньо, як Ата, Манума, Абас, то не індивідуалізовано. Поруч із оприями образами людей Сходу тексти В. С. Моема містять замовчувані й відсутні. Місцеве населення у більшості творах В. С. Моема зображене як частина дикої природи, а тому не отримує індивідуалізації й уваги. Оскільки В. С. Моем ніколи не фокусує осіб іншої раси, вони лишаються закритими для читача, а їхня психологія недоступною для розуміння. Також спосіб, у який зображено тубільців, фактично замовчує їхні соціальні норми поведінки, їхні погляди на життя і світ. Такі лакуни стають своєрідним спротивом колоніального погляду на світ письменника.

Іншою важливою характеристикою персонажа у творах В. С. Моема є гендерна роль. Навіть побіжний погляд здатен помітити, що художній світ екзотичної прози В. С. Моема – це світ домінування білого чоловіка. А оскільки для функціонування художнього світу письменника багато важить ідеологія імперіалізму, видається слушним визнати справедливість твердження західних критиків, що зображення імперського домінування є аналогом домінування над жінкою. Відповідно, расові погляди В. С. Моема певною мірою вплинули і на його розуміння гендерних питань. Річ у тім, що письменник цілком відмінно змальовує білих жінок і острів'янок. Останні – лише красуні, бо колонізовані острови – цілком чоловічий світ, крім того, їх завжди зображено на фоні природи, таким чином асоціюючи з нею жінку. Тому, оскільки жінки керуються природою, чоловіки, відповідно, покликані керувати ними. Однак тут слід зауважити, що у творах В. С. Моема немає пар острів'ян – керівна роль цілком віддана білому чоловікові. Протилежні тенденції демонструє зображення жінок західного світу, де важливою ідеєю є показ того, як жінка звільняється від патріархальної ідеології. Це відповідає тогочасній суспільній та літературній ситуації, адже наприкінці ХІХ століття зріс інтерес до жіночого питання. Важливою характеристикою героїнь В. С. Моема із західного світу є їхня індивідуальність (навіть другорядні персонажі виписані

ретельніше, ніж головні – острів'янки), а також те, що вони діють автономно і незалежно від героїв чоловіків, навіть таке: більшість з них реально здатні на дію, хоч і різної етичної забарвленості: Бланш Стров кидає чоловіка, Міліссент вбиває чоловіка-п'яницю, героїня «P&O» переборює себе і піднімається над образою, Кітті долає патріархальні упередження тощо. Письменник критикує патріархальну покору жінок Західного світу і, ймовірно, питання жінко-незалежності, у якому звинувачували письменника деякі критики, виникло як деяке перебільшення зневажливого змалювання жінок, що відмовляються від реалізації власного «я» на догоду суспільству.

Характеризуючи персонажа, неможливо не звернути увагу на його роль як суб'єкта зображувальної дії, сюжету, оскільки останній мислиться як рух персонажа через певну заборонену межу. За визначенням Ю. Лотмана [2], обов'язковим елементом кожного сюжету є семантичне поле, поділене на дві взаємодоповнюючі підмножини. У художньому світі В. С. Моема ним є простір, що наділений чітко вираженими ціннісними орієнтаціями (Раціональний, культурний, активний, самозакоханий захід та пасивний, природний, але недорозвинутий схід). Тому центральною подією творів цього періоду є перехід героїв з білої британської спільноти до інонаціональної або навпаки. Однак долання межі семантичних полів у художньому світі В. С. Моема не завжди веде до злиття персонажа з новим оточенням, навпаки часто це сприймається як трагедія і призводить до самогубства Макінтоша, Девідсона, Лоусона. Тому подією у художньому світі В. С. Моема стає такий перехід, що неодмінно руйнує душевну рівновагу, з помірних інших подій варто назвати звання героєм власної суті, його перехід від незнання, ілюзій до реальної оцінки себе у світі. Оскільки добір подій для твору залежить безпосередньо від особи автора, його внутрішнього світу, переконань, можна зробити висновок, що той унікальний ефект, який обдумував письменник у аналізованій період свого творчого шляху, було виявлення хибності всезагальних норм західного суспільства, які гнітили письменника не менше, ніж його героїв.

Характерною особливістю сюжетів В. С. Моема є насиченість їх мотивами дії. Будучи прихильником класичної тричленної сюжетної схеми, письменник суттєво модернізував її, відмовившись від локальних конфліктів та перипетій, що змальовують життя як арену щасливих і нещасливих збігів, заради гармонійного порядку наприкінці твору. Натомість сюжети В. С. Моема передають не гармонійне враження від світу, а тріснуте зображення. Своєрідно, що подієва основа сюжету часто зображає конфлікт локальний, однак перспектива, з якої він зображається, робить його субстанційним. Відповідно, характерними прийомами сюжетної будови є обрамлення та перехреснення мотивів, при цьому традиційні сюжети завжди інкорпоровані, а так звані некласичні – інкорпуючі. Слід мати на увазі, що традиційні сюжети мають на меті розважити читача, а подієві ряди, що виявляють неперехідні конфлікти роблять акцент на глибину читацького проникнення у складні і суперечливі життєві пласти. Така сюжетобудова оповідань дозволяє пись-

меннику утримувати увагу читача й водночас спонукати до роздумів, а також вона впливає на формування внутрішнього світу твору, створюючи враження взаємовпливів життєвих подій однієї людини на життя інших, віддалених від неї осіб.

Якщо звернутися до аналізу зв'язаних і вільних мотивів, то для творчості В. С. Моема характерні такі зв'язані мотиви, як бракування чогось і набуття («The Moon and Sixpence», «The Pool», «The Letter», «Makintosh», «Red», «The Outstation», «P&O»), розлуки-зустрічі та відкриття чогось прихованого. При цьому ці мотиви можуть бути центральними і периферійними. У периферійній позиції мотив браку/набуття найчастіше пов'язується із причиною, яка зумовлює поїздки на острови: туди їдуть лікуватися від сухот або ж отримати певне суспільне становище. Водночас слід зазначити, що домінантним у цій парі мотивів у художньому світі письменника є мотив відсутності, бракування чогось, а набуття бажаного – досить рідкісне чи, принаймні, відносно, нетривале. Також вагому позицію мають неусвідомлені потреби героїв чи оманливе потребування чогось одного, а набуття зовсім іншого, що осмислюється як важливіше (тобто мотив хибної потреби). Мотив розлуки-зустрічі реалізується як парний, так і однокомпонентний (у більшості творів – зустрічі, а для «P&O» та «The Outstation» – розлуки). Своєрідністю його реалізації є песимізм фіналу, пов'язаний із нетотожністю персонажів під час зустрічей із собою у час розлуки. Однокомпонентний мотив зустрічі присутній у більшості аналізованих творів і може бути центральним або ж ввідним. Важливим мотивом у творах В. С. Моема є відкриття прихованого, який рідко

пов'язаний з інтригою. Часом невідомість у творах В. С. Моема трактується як недостача, яку треба виправити, проте найчастішим є мотив відкриття прихованого у собі.

Серед вільних мотивів, притаманних творчості В. С. Моема – мотиви свободи, метропольного і патріархального домінування, руйнування оми, іншості, краси, кохання тощо. Характерною специфікою останнього, що зберігається в усіх творах, є відсутність ідеалізації кохання та його несамодостатність; воно позбавлене високої духовності, натомість воно завжди пов'язане з еротизмом. Така специфіка реалізації цього мотиву забезпечує сильні позиції мотиву умовності західної моралі, яка трактується як штучне утворення, позбавлене співчуття до людини, протиставлене людяності.

Таким чином, вільні мотиви увиразнюють художній світ В. С. Моема: людина народжена для свободи, однак перешкоди для її реалізації створює суспільство, що змушує приховувати свої бажання і прагнення. Свобода мислиться і як сексуальна свобода також, а тому кохання у художньому світі В. С. Моема – тілесне. Скерувати людину у її житті покликані краса та людяність, що не пов'язана з мораллю. Щоправда людиною у художньому світі В. С. Моема є неодмінно біла людина, якій підкорюються тубільці.

Аналіз внутрішнього світу екзотичної прози В. С. Моема демонструє універсальні принципи породження художніх текстів автора і унаочнює концептуальні художні компоненти. Такими у художньому світі В. С. Моема є ціннісно-забарвлений бінарний хронотоп, расова ієрархія, мотиви свободи, потреби, самопізнання.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лихачев Д. Внутренний мир художественного произведения / Д. Лихачев // Вопросы литературы. – 1968. – № 8. – С. 74–87.
2. Лотман Ю. М. Структура художественного текста / Ю. М. Лотман // Лотман Ю. М. Об искусстве / Ю. М. Лотман. – СПб. : «Искусство-СПБ», 1998. – С. 14–285.
3. Calder R. Willie : The Life of W. Somerset Maugham / R. Calder. – London : Heinemann, 1989. – 278 p.
4. Hooper G. Trading Places : Somerset Maugham's Tales from abroad [Електронний ресурс] / G. Hooper // Journal of the Short Story in English. – 1997. – № 29. – Режим доступу : <http://jsse.revuse.org/index128.html>.
5. Maugham W. S. The Trembling of a Leaf. Little Stories of the South Sea Islands [Електронний ресурс] / W. S. Maugham. – Режим доступу : <http://www.online-literature.com/maugham/the-trmbling/5>.